

5. Рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України. – 2004. – 26 листоп. – № 45. – Ст. 2975.

6. Хоміцька З. М. Словник латинських юридичних висловів / З. М. Хоміцька. – 3-тє вид. – Х. : Право, 2008. – 272 с.

7. Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: теорія, історія, перспективи розвитку : монографія / Г. П. Тимченко. – К. : Юрид. думка, 2006. – 412 с.

8. Правосуддя: філософське і теоретичне осмислення : монографія / [А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стомба ; відп. ред. В. С. Бігун]. – К. : Реферат, 2009. – 316 с. – (Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права»).

9. Рішення Конституційного Суду України від 16 листоп. 2000 р. № 13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдато́ва Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v013p710-00>.

10. Вовк П. В. Захист прав, свобод та інтересів громадян в адміністративному суді першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Вовк Павло В'ячеславович. – О., 2009. – 202 с.

11. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.

Надійшла до редколегії 19.07.2011

КОЛЕСНИКОВА И. С. ДОСТУПНОСТЬ ПРАВОСУДИЯ В АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДАХ КАК ПРАВОВАЯ КАТЕГОРИЯ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ СУЩНОСТИ

Охарактеризована категория «доступность правосудия в административных судах» с учётом её правовой природы. Установлено соотношение категорий «доступность» и «справедливость». Доказано, что категория справедливости в контексте доступности правосудия в административных судах проявляется через принципы справедливого судебного процесса.

KOLESNIKOVA I. THE ACCESSIBILITY OF JUSTICE IN ADMINISTRATIVE COURTS AS LAW CATEGORY: DEFINING OF CONTENT

The category «accessibility of justice in administrative courts» with taking into account its law essence is characterized. The correspondence between categories «accessibility» and «justice» is defined. It is proved that category of justice in sense of accessibility of justice in administrative courts arises through principles of justifiy court procedure.

УДК 343.23

Ю. В. ОРЛОВ,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання

Харківського національного університету внутрішніх справ

МОТИВ ЯК ОЗНАКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ: СУТНІСТЬ ТА ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

Розглянуто проблему визначення мотиву злочину, з'ясування його місця у механізмі злочинної поведінки. Проаналізовано низку підходів до розуміння категорії мотиву та наведено авторське його бачення. На підставі емпіричного дослідження запропоновано замінити мотив як обов'язкову ознаку складу злочину на мету у відповідних статтях Кримінального кодексу України.

Проблема мотивації злочинної поведінки традиційно належать до однієї з ключових у науках кримінально-правового циклу. Мотив злочину досліджується в аспекті елементу ме-

ханізму одиничного злочину, а в низці випадків також визначений у Кримінальному кодексі (далі – КК) України як обов'язкова чи кваліфікуюча ознака деяких складів злочинів. Проте

в наукових публікаціях існує певна невизначеність та дискусійність у підходах до розуміння сутності мотиву, його відмежування від таких категорій, як потреби, цілі, інтереси, емоційні стани. Через відсутність єдиної наукової платформи у зазначеній проблематиці виникають численні труднощі у з'ясуванні змісту внутрішніх спонук кримінальної поведінки, кваліфікації злочинів. Власне кажучи, зазначеними обставинами і обумовлюється **актуальність** теми даної статті.

Метою статті є визначення сутності мотиву злочинної поведінки, а також наукової і практичної доцільності оперування у законодавчому тексті поняттям «мотив злочину».

Проблеми сутності, спрямованості мотивів і мотивації поведінки в цілому та злочинної зокрема розробляла плеяда видатних вітчизняних та зарубіжних психологів і юристів, а саме: О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, А. Маслоу, В. К. Вілюнас, В. С. Установ, В. М. Кудрявцев, А. Ф. Зелінський, І. М. Даньшин, Г. С. Фельдштейн, П. А. Воробей, Е. Ф. Побегайло, А. В. Савченко, С. В. Познишев, Х. Хекхаузен, М. П. Чубинський, тощо. Однак єдності в поглядах на означену проблематику так і не було досягнуто. У свою чергу, дещо парадоксальним та невиправданим з точки зору юридичної техніки (застосування так званого «погано визначеного» поняття) видається оперування в тексті КК України категорією «мотив», а звідси і закріплення юридичного обов'язку щодо його доказування, в обстановці наукової невизначеності та дискусійності перш за все в наукових колах психологів. У зв'язку з цим спершу дещо зупинимось на описі проблемних аспектів розуміння мотиву.

У працях вітчизняних учених з кримінального права та кримінології практично в усіх підручниках, дисертаційних та інших дослідженнях міститься теза, що мотив – це внутрішнє спонукання до вчинення тієї чи іншої дії (бездіяльності). Як правило, автори беруть це визначення за постулат та вибудовують на ньому теоретичні конструкції мотивів тих чи інших видів злочинів, виробляють відповідні правила кримінально-правової кваліфікації, характеризують особистість злочинця. Така позиція стала традиційною, починаючи з праць класиків вітчизняної кримінально-правової доктрини (М. С. Таганцев, І. Я. Фойницький, С. В. Познишев, Л. Є. Владимиров тощо), у яких інтерпретація та обґрунтування категорії мотиву базувалась на констатації суттєвості даної ознаки для дослідження сутності злочин-

ної поведінки та її спонукального характеру. Така ситуація призвела до неоднозначного розуміння природи мотиву. Як у наукових працях, так і в КК України можна знайти такі мотиви, як корисливий, хуліганський, особиста неприязнь тощо. Чи дійсно такі мотиви мають місце, чи це квазінаукові категорії? І головне – на якій науковій підставі (в аспекті теорій мотивів і мотивації) провадяться правничі дослідження, здійснюється законодавча діяльність, провадяться судові практики?

Проведений аналіз наукової літератури із психології та кримінального права дає підстави стверджувати, що на сьогодні сформувався кілька напрямків у розумінні категорії «мотив». Перший напрямок представлений у працях таких учених, як О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, С. А. Тарарухін, К. Є. Ігошев, Б. С. Волков, А. В. Наумов тощо. Визначення мотиву зазначеними науковцями надається через призму усвідомлення наявної потреби. Так, наприклад, за О. М. Леонт'євим та С. Л. Рубінштейном мотив – це «предметована» потреба [1, с. 14; 2, с. 56]. Тобто при визначенні сутності мотиву увага акцентується на конкретному предметі. Виходячи з такого розуміння, мотив виступає проміжною ланкою між потребою та кінцевим результатом, метою і є усвідомленим началом людської діяльності. Схожу позицію висловлює і Х. Хекхаузен, вказуючи, що мотив є бажаним цільовим станом у рамках відношення «індивід – середовище» [3, с. 81]. Але проблемним в цьому баченні видається розмитість сутнісної характеристики мотиву та його вираження через інші, суміжні категорії, такі, як потреба, цілі, предмет.

Такий самий недолік має відзначається і низка західних теорій мотиву, в яких останній наповнюється змістом через характеристику потреб, інстинктів, потягів (Р. Ардрі, К. Лоренц, А. Маслоу, Д. Моріс, З. Фрейд тощо) або ж через опис процесу перебігу реакції людини на зовнішні подразники (Л. Берковіц, Р. Берон, Б. Скінер тощо)

Інша група вчених (Б. В. Харацишвілі, В. С. Чубинський тощо) при з'ясуванні змісту мотиву акцент робить на емоційному стані та вольовому компоненті особистості. Як зазначає Б. В. Харацишвілі, мотив – це емоційний стан особи, який виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності даної поведінки і бажанням її здійснення [4, с. 154]. Аналогічної позиції дотримався і В. С. Чубинський, який вбачав у мотиві первісну ланку вольового процесу. Ця точка зору, як видається,

є більш сутнісною за попередні, адже дає підстави описати родову приналежність мотиву до певного емоційного стану. Однак слабкістю даної позиції, на нашу думку, є, по-перше, пов'язування емоційного стану з волевою складовою особистості, що далеко не завжди має прямий безпосередній зв'язок та, по-друге, постулювання усвідомленості (розуміння) джерела походження відчущування необхідності, що також є доволі сумнівним.

Одним з останніх комплексних досліджень мотиву у вітчизняному кримінальному праві є праця А. В. Савченка «Мотив і мотивація злочину», в якій учений на підставі аналізу різних наукових підходів доходить висновку, що під мотивом слід розуміти «інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою» [5, с. 14]. Дане визначення ми вважаємо доволі дискусійним через його узагальнений, неконкретизований характер, обтяженість феноменологічною складовою. Позиція А. В. Савченка, по суті, дублює викладену вище, згідно з якою мотив визнається внутрішньою спонукую до будь-якої діяльності.

Таким чином, жодна з викладених позицій не може повноцінно забезпечити науковим обґрунтуванням теоретичну та законодавчу категорію «мотив злочину», наповнити її конкретним змістом, який можна було б доказувати при розслідуванні кримінальних справ. Поряд із цим, аналіз поглядів на природу мотиву дає підстави виокремити три ключові поняття, якими оперують дослідники, надаючи йому визначення:

1. *Потреби*. Прийнято вважати, що незадоволена потреба є вихідним станом у розгортанні процесу діяльній активності, поведінки. Вважаємо за можливе з цим погодитись. У зв'язку з цим звертає на себе увагу праця «Мотивація та особистість» американського психолога А. Маслоу. У ній учений виклав результати багаторічних досліджень мотиваційної структури особистості та сформулював перелік (ієрархію) базових потреб людини, які і формують, власне, подальший процес формування цілі, активації волевої сфери та початку відповідної дії. До таких потреб учений відносить наступні: а) фізіологічні потреби; б) потреба в безпеці (в тому числі – у соціальній безпеці); в) потреба в любові та приналежності; г) потреба в повазі; д) потреба в самоактуалізації; е) базові когнітивні потреби, тобто прагнення до отримання нового знання; ж) естетичні потреби. Зазначений перелік потреб у його завер-

шеному вигляді в цілому визнається у сучасній психології [6, с. 117].

2. *Воля*. Поняття «воля» має різні трактування у психології. За В. І. Селівановим, під волею слід розуміти активність особистості, і передусім активність регуляції в умовах подолання труднощів. Така активність має два аспекти: змістовий та аспект форми виявлення процесу [7, с. 43].

За В. О. Іванніковим, під волею слід розуміти довільну форму мотивації зі створенням додаткового спонукання (чи гальмування) до суспільно необхідної чи соціально-контрольованої дії. Воля – це остання стадія в оволодінні людиною власними процесами, а саме в опануванні власним мотиваційним процесом. Вона – це довільне створення спонукання до дії через уявний мотив. Воля є не лише особливим способом мотивації, а її особливою формою – довільною мотивацією. Воля належить до особистісного рівня регуляції, який характеризується наявністю особистісного смислу, тобто відображення у свідомості людини відношення мотиву до цілі та умов дії [8, с. 75].

За К. Левіним, якщо поведінка взагалі є результатом розвантаження тієї енергії, джерелом якої є наші потреби, то воля – це така поведінка, яка спирається на джерела енергії не природних потреб, а квазіпотреб. Ці квазіпотреби – уявні потреби – створюють напруження, яке й призводить до рішення [9].

Жодна з наведених думок не вносить ясності у розумінні волі та її співвідношення з мотивом, адже в одних випадках трактується як форма мотиву, в інших – як її передумова або ж наступний етап розвитку мотиваційного стану особи.

Не вступаючи в дискусію, зазначимо, що оптимальним для розуміння та логічно довершеним є інтегративне розуміння волі, згідно з яким остання розглядається як феномен регуляції суб'єктом своєї діяльності і поведінки, що забезпечує формування цілей та концентрацію внутрішніх зусиль на їх досягнення [10, с. 67]. При цьому воля може мати як усвідомлений характер (при усвідомленості потреби), так і рефлекторний (при неусвідомленому характері потреб).

3. *Мета* – це усвідомлений кінцевий результат діяльності людини. Мета є результатом дії волі, спрямованої на пошук предмета, здатного задовольнити актуальну потребу.

Таким чином, як впливає з наведеного, динамічна характеристика (механізм) процесу розгортання поведінкової активності охоплює:

а) актуалізацію потреби, яка викликає почуття незадоволеності; останнє може відбуватися як в усвідомленій формі джерел такого відчуття, так і в неусвідомлених формах у вигляді тривожності, бажання; б) активізацію вольових процесів, спрямованих, по-перше, на пошук предмета, який здатен задовольнити потребу (вольова фаза *цілепокладання*) та, по-друге, на консолідацію фізичних, психічних зусиль та конкретних форм поведінки, спрямованих на досягнення визначеної мети.

Враховуючи викладене, логічним буде припустити, що категорія мотиву є штучною, адже не відповідає реально існуючим нервово-психологічним процесам, означає вже існуючі поняття. Разом із цим, вважаємо за можливе визнати доцільність існування в науковому обігу означеної категорії, відводячи їй синтетичну функцію: об'єднуючи потреби, волю та предмети діяльності (мету), мотив характеризує загальну спрямованість поведінки на основі специфічного емоційного цілеспрямованого стану, обумовленого дією волі. Однак у практичній діяльності з'ясувати конкретне змістове наповнення зазначеної спрямованості неможливе з наступних причин: а) потреби у своїй більшості є неусвідомленими (принаймні дійсні потреби); б) воля завжди має суто психічний механізм дії, що також не дає можливості з'ясувати її характер. При цьому єдиним елементом механізму поведінки, який можна досить точно визначити, є *мета*, тобто конкретний предмет, результат, якого прагне досягти людина в процесі чи наслідку своєї діяльності (бездіяльності). Мета злочину завжди є усвідомленою.

На підставі викладеного вважаємо за доцільне запропонувати до використання у тексті КК України категорії мети замість мотиву у відповідних складах злочинів. За результатами проведеного нами опитування 120-ти слідчих відповідних підрозділів УМВС України в Херсонській, Кіровоградській областях, ГУМВС Харківської області та Автономній Республіці Крим така пропозиція знайшла підтримку. На питання «За якими критеріями Ви визначаєте мотив злочину?» 99,8 % респондентів надали відповідь, що таким критерієм є мета злочину, яка встановлюється за предметом посягання, очікуваними результатами злочину. Таким чином, правозастосовна практика, по суті справи, йде шляхом встановлення мети злочину, а не його мотиву, навіть у випадках встановлення та доказування мотиву як обов'язкової ознаки складу злочину.

Здійснене дослідження засвідчило, що запропонований нами варіант змін у всіх відповідних статтях КК України не потягне жодних наслідків для законодавчої фіксації суспільної небезпечності злочину та його кваліфікації. Нижче наведемо можливі випадки зміни мотиву на мету злочину у тексті КК України:

1) корисливий мотив (п. 6 ч. 2 ст. 115, ст. 148, ст. 219, ч. 1 ст. 319, ст. 232, ч. 1 ст. 357, ст. 364, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ч. 1 ст. 423 КК України) – корислива мета;

2) хуліганський мотив, мотив явної неповаги до суспільства (п. 7 ч. 2 ст. 115, ст. 296 КК України) – мета демонстрації зневаги до норм суспільної моралі;

3) мотив расової, національної, релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 129 КК України) – мета дискримінації за ознакою расової, національної чи релігійної приналежності. Можливість такого формулювання зазначеної мети обґрунтовується характером диспозиції ч. 1 ст. 161 КК України: «Умисні дії, *спрямовані на* (виділення наше – Ю. О.) розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Спрямованість у змісті зазначеної норми означає не що інше, як ціль, а саму норму можна розглядати як загальну щодо спеціальних, закріплених у вищенаведених статтях КК України про кримінальну відповідальність за злочини проти життя та здоров'я людини;

4) інші особисті мотиви (інтереси) (ст. 148, ч. 1 ст. 172, ст. 232, ч. 1 ст. 319, ч. 1 ст. 357, ст. 364, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ч. 1 ст. 423 КК України) – інші особисті цілі.

Таким чином, проведене дослідження засвідчило ускладнений та інтегративний (синтетичний) зміст категорії мотиву поведінки взагалі та злочину зокрема. Враховуючи проблеми, які виникають у правозастосовній діяльності у зв'язку з тлумаченням та доказуванням окремих видів мотивів злочинів, пропонується на законодавчому рівні (КК України), а також у формах державної статистичної звітності внести зміни, спрямовані на заміну поняття «мотив» як

обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони відповідних складів злочинів поняттям «мета». Наша пропозиція, безумовно, не претендує на

безспірний характер, однак, вважаємо, має сприяти подальшому розвитку вчення про суб'єктивну сторону складу злочину.

Список використаної літератури

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Учпедгиз, 1946. – 704 с.
2. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции : конспект лекцій / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
3. Хекхаузен Х. Мотивация й деятельность : в 2 т. Т. 1 / Х. Хекхаузен ; под ред. Б. М. Величковского ; пер. с нем. – М. : Педагогика, 1986. – 408 с.
4. Харазишвили Б. В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве / Б. В. Харазишвили // Советское государство и право. – 1964. – № 5. – С. 153–157.
5. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 352 с.
7. Селиванов В. И. Воля и ее воспитание / В. И. Селиванов. – М. : Знание, 1976. – 187 с.
8. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / В. А. Иванников. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2001. – 342 с.
9. Левин К. Намерение, воля и потребность [Электронный ресурс] / К. Левин. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/507329/?rand=3465654>.
10. Виллюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Виллюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 283 с.

Надійшла до редколегії 04.11.2011

ОРЛОВ Ю. В. МОТИВ КАК ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ПРИЗНАК СУБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ: СУЩНОСТЬ И ВОПРОС ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ

Рассмотрена проблема определения мотива преступления и его места в механизме преступного поведения. Проанализирован ряд подходов к пониманию категории мотива и представлено авторское его видение. На основании эмпирического исследования предлагается заменить мотив как обязательный признак состава преступления на цель в соответствующих статьях Уголовного кодекса Украины.

ORLOV Y. MOTIVE AS OBLIGATORY SIGN OF SUBJECTIVE SIDE OF CORPUS DELICT: ESSENCE AND QUESTION OF EXPEDIENCE OF THE LEGISLATIVE FIXING

The problem of determination of motive of crime and its place in the mechanism of criminal behavior are reviewed. The approaches to understanding of category of motive are analyzed and the author's vision is presented. On the basis of empiric research it is suggested to substitute motive as obligatory sign of corpus delict by a purpose in the proper articles of the Criminal Code of Ukraine.

УДК 343.37(100)

Г. А. ПАЦЕЛЯ,

ад'юнкт

Харківського національного університету внутрішніх справ

УХИЛЕННЯ ВІД ПОВЕРНЕННЯ ВИРУЧКИ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Розглянуто проблеми вивезення національного капіталу за кордон, здійснено аналіз вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства щодо норм, покликаних запобігати злочинному вивозу капіталу за кордон, у результаті чого запропоновано вдосконалити ст. 207 Кримінального кодексу України (ухилення від повернення виручки в іноземній валюті).

Злочинність у сфері зовнішньоекономічної діяльності продовжує залишатися дестабілізуючим фактором суспільного розвитку, а постійне зростання її рівня становить реальну

загрозу для розвитку держави. Вчені у своїх роботах дедалі частіше акцентують увагу на цій проблемі, підкреслюючи, що одним із найактуальніших завдань на сучасному етапі